

Paul Richard Blum, James J. Snyder (ur.),
Philosophy in the Renaissance: An Anthology
(Washington DC: Catholic University
of America Press, 2023), 392 pp.

Knjiga pod gornjim naslovom koju je 2023. objavilo The Catholic University of America Press bavi se, kako iz samog naslova proizlazi, filozofijom u renesansi. Pritom je u samom naslovu naznačeno i o kakvoj se vrsti knjige radi. Knjiga je dakle antologija i, prema riječima urednika P. R. Bluma i J. G. Snydera u uvodnom dijelu, na neki se način nadovezuje na knjigu *Philosophers of the Renaissance* koju je Paul Richard Blum, jedan od urednika, objavio 2010. godine kod istog izdavača, dakle The Catholic University of America Press.

Najviše važnih informacija o kontekstu u kojem je ova knjiga nastala te o motivima zbog kojih je objavljena saznajemo iz »Uvoda« koji potpisuju P. R. Blum i J. G. Snyder.

Urednici se u tom »Uvodu« ukratko osvrću na razdoblje u kojem nastaju tekstovi izvodi iz kojih su objavljeni u knjizi, ustanovljujući na samom početku kako se filozofija renesanse, koju smještaju u 15. i 16. stoljeće može jasno razgraničiti od tijekomova filozofske misli u srednjem vijeku i onih u 17. i 18. stoljeću. Oni se pritom ne upuštaju u preciznije problematiziranje pitanja razgraničenja renesansne filozofije spram filozofije prethodne i epohe što ju slijedi, već nabrajaju nekoliko značajki te filozofije za koje im se čini da su na neki način odredbene za nju. Tako već i sam uvid u promjenjiv značaj filozofije dugujemo, prema uvodničarima – urednicima, filozofima tog razdoblja. To je, prema njima, bilo omogućeno otkrićem dotad skoro nepoznatih tekstova antike koje humanisti počinju nanovo »otkrivati«, reizdavati i intenzivno prorađivati. Svakako je »renesansa razdoblje velike promjene, eksperimentiranja i uzleta u filozofiji«, razdoblje pre-porađanja antičke mudrosti, zaključuju urednici.

U jednoj od bilježaka ispod teksta urednici tematiziraju pitanje položaja renesansne filozofije u povijestima filozofije te naznačuju kako su često u povjesničari filozofije, zadirajući od termina humanizam i renesansa, filozofiju renesanse pokušavali odrediti rukovodeći se kronološkim kriterijem ili ponešto nejasnim terminima poput »filozofija ranog modernog« ili samo »modernog« doba. Ne upuštajući se u detaljnije elaboriranje toga pitanja urednici zaključuju kako se renesansnoj filozofiji u tim povijestima filozofije pripisuje uglavnom periferna uloga, a u prvi plan se stavljaju odrednice filozofije razdoblja koja

joj prethode ili je slijede, tako npr. skolasticizam ili filozofija znanosti 17. i 18. stoljeća.

U takvim prikazima na neki se način negira razvojni aspekt filozofije, što je upravo jedna od bitnih značajki pristupa filozofiji u renesansi. Renesansni filozofi su primarno fokusirani na mogućnost promjene, na ponovno zadobijanje izgubljenih uvida, a to će prema nastojanju urednika ove knjige biti vidljivo iz tekstova nekih od najznačajnijih renesansnih filozofa objavljenih u ovoj antologiji.

U knjizi su predstavljena dvadeset i dva renesansna filozofa s njima pripadnim tekstovima za koje urednici smatraju da su reprezentativni za svakog od odabranih filozofa. Pritom je za svakog filozofa odabrano i obrađeno te tekstom prikazano tematsko područje koje je prema urednicima i autorima pojedinih priloga ključno za svakog pojedinog filozofa. Preko tih tekstova pružen je uvid u mnoštvo tema, stilova i metoda karakterističnih za renesansne filozofe.

Prikaz svakog filozofa sadrži kratki uvod autora te kratku bibliografiju primarnih i sekundarnih izvora.

Kako se i u ovoj antologiji radi o *izboru* filozofa i tekstova renesansnih filozofa, urednici u uvodnom dijelu odgovaraju na neka moguća pitanja vezana uz odabir autora i njihovih tekstova. Tako već na samom početku odgovaraju na pretpostavljeno pitanje uvrštavanja u antologiju Ramona Llulla koji, kako je poznato, pripada srednjovjekovnoj filozofiji. No iz Llullova teksta uvrštenog u ovu antologiju *Srećko ili knjiga čuda / Felix, or the Book of Wonders* prema urednicima jasno proizlazi da po, u njemu izloženim stavovima, Llull izlazi izvan okvira srednjovjekovnog mišljenja i već je po mnogo čemu bliži renesansnom promišljanju filozofskih pitanja negoli skolastičkom. Pritom se ističe kako se Llullov utjecaj, zahvaljujući njegovoj koncepciji prirodne teologije (*theologia naturalis*) proteže sve do prosvjetiteljstva.

Sljedeće je pitanje vezano uz trojicu bizantskih učenjaka, Georgija Gemistosa Plethona, Georgija iz Trapezunta i Bazilija Bessariona uvrštenih u ovu antologiju. Urednici opravdavaju svoj izbor činjenicom da su ti intelektualci koji su djelovali u Italiji koncem 15. stoljeća, potakli niz talijanskih, ali i ne samo talijanskih suvremenika, na izučavanje mitskih izvora filozofije, na primjer *Kaldejskih proroštava* i drugih tekstova koji čine tradiciju *priscae theologiae* a što je u velikoj mjeri obilježilo filozofske diskusije u renesansi.

Kao za Plethona reprezentativno djelo urednici se u ovoj antologiji odlučuju za njegov *Komentar Kaldejskih proroštava / Commentary on Chaldaean Oracles*. Prilog o Plethonu potpisuje Jozef Matula.

Georgije iz Trapezunta i Bazilije Bessarion otvorili su pak u 15. stoljeću značajnu raspravu o tome koji je od antičkih filozofa bliži kršćanskom nauku,

Platon ili Aristotel. Urednici antologije ističu kako se debate o tome koji je od dvojice antičkih filozofa bio značajniji za utvrđivanje kršćanskog svjetonazora protežu sve do 18. stoljeća.

Od Georgija iz Trapezunta u antologiji je objavljen izvod iz spisa *Usporedba Platona i Aristotela: Bog kao apsolutno prvi / Comparison of Plato and Aristotle: God as the Absolutely First*. Prilog o Georgiju iz Trapezunta priredio je John Monfasani.

U slučaju Bazilija Bessariona urednici su se odlučili za njegov spis *Protiv klevetnika Platona / Against the Calumniator of Plato*, a taj prilog potpisuje Eva Del Soldato.

U uvodnom dijelu slijedi potom opravdanje izbora svakog pojedinog u antologiju uvrštenog filozofa ili za njega reprezentativnog teksta odnosno iznošenje onih momenata koji su bili presudni za uvrštavanje dotičnog filozofa u antologiju.

Tako su, prema urednicima, Lorenzo Valla i Nikola Kuzanski svaki na svoj način doprinijeli ponovnom oživljavanju grčkog filozofskog nasljeđa. Za Vallu se odredbenim drži tekst *Enkomij Sv. Tome Akvinskog / Encomium of St. Thomas Aquinas* objavljen u knjizi, kojega urednici drže značajnim za renesansnu retoriku. Prilog o Valli priredio je Paul Richard Blum.

Nikola Kuzanski, inspiriran Llullom, bavi se mogućnošću spoznaje Boga, a kao za njega reprezentativan tekst odabran je njegov *Compendium*. Prilog o njemu potpisuje Detlef Thiel.

Premda se Leon Battista Alberti istakao prije svega na području umjetnosti i arhitekture, za ovu antologiju odabran je njegov tekst *Theogenius* kao primjer humanističkog dijaloga. Tekst o njemu s priložima priredio je Timothy Kircher.

Giovanni Pico della Mirandola i Marsilio Ficino najzaslužniji su za ponovno oživljavanje platoničke odnosno novoplatoničke tradicije u renesansnoj Italiji i možda najznačajniji predstavnici renesansne filozofije. U prilog gornjoj tezi urednici navode neka od najznačajnijih djela dvojice filozofa, tako Picovih *900 teza (Coclusiones)* te djelo *O dostojanstvu čovjeka / De hominis dignitate*. Za ovu su antologiju međutim izabrani njegovi *Duhovni spisi / Spiritual Writings*. Tekst o Picu potpisuje Victor M. Salas.

Jedno važno pitanje pri koncipiranju antologijâ jest pitanje kriterija kojima se urednici rukovode pri odabiru određenih filozofa i njima pripadnih tekstova, pri čemu je naročito važno pitanje jesu li za nekog filozofa odabrani tekstovi uistinu reprezentativni za njega. To se pitanje postavlja u vezi sa svakim pojedinim odabranim filozofom, no vezano uz ovu antologiju naročito se intrigantnim čini slučaj Marsilia Ficina, za kojega su, kao reprezentativni tekst odabrana i u ovoj antologiji objavljena neka njegova pisma.

U uvodnom tekstu o Ficinu kao najznačajnije njegovo djelo navedena je *Platonička teologija / Platonic Theology*. Usto je spomenuto i njegovo plodno prevodilačko djelovanje, no urednici su se odlučili u ovoj antologiji objaviti neka njegova pisma, obrazlažući izbor činjenicom da je epistolografija bila značajan segment renesansne filozofije, ali se filozofska pisma rijetko objavljuju. Napominje se i kako je epistolarna aktivnost bila važan dio Ficinova angažmana te kako je on napisao čitav niz manjih filozofskih traktata u formi pisama upućenih prijateljima. Prilog o Ficinu potpisuje James G. Snyder.

Uz renesansni aristotelizam najčešće se veže ime Pietra Pomponazzija koji je Aristotela de-kršćanizirao tj. oslobodio kršćanske interpretacije, koja počinje uglavnom s Tomom Akvinskim. Pomponazzi je ujedno svojim pristupom Aristotelovoj filozofiji otvorio put jasnom razdvajanju religijskog i znanstvenog pristupa djelima antičkih filozofa. Spisom koji je u engleskom prijevodu objavljen u ovoj knjizi potkrepljuje se teza o Pomponazzijevoj naturalističkoj interpretaciji Aristotela. Radi se o tekstu *Izlaganje Aristotelove prve knjige O dijelovima životinja (De partibus animalium)*, u engleskoj verziji *On the Parts of Animals*, a prilog o Pomponazziju priredio je Tomáš Nejeschleba.

Jedno od najznačajnijih djela renesansne političke teorije je nedvojbena *Vladar / Il Principe* Niccola Machiavellija. U ovoj antologiji objavljen je izvod iz njegova teksta *Govor o firentinskim zbivanjima nakon smrti Lorenca Medičijskog Mlađeg / Discursus on Florentine Matters after the Death of Lorenzo de' Medici the Younger*. Tekst o Machiavelliju potpisuje Mark Jurdjević.

Većina povijesti filozofije zaobilazi jedno područje za koje se čini da ne spada u znanstvene prikaze filozofije. To je područje istraživanja magije i tzv. okultnih umijeća. No to je područje, napominju urednici antologije, itekako prisutno i u djelima najznačajnijih renesansnih filozofa, od već spomenutih Pica od Mirandole i Ficina do jednog od najgorljivijih promicatelja empirijske metode u znanosti – Francis Bacona.

Jedan od onih filozofa koji su branili okultne znanosti je Heinrich Cornelius Agrippa od Nettesheime, koji je napisao možda najpoznatije renesansno djelo s tog područja – djelo *De occulta philosophia*. Istovremeno, oslanjajući se na antičku stoičku tradiciju, Agrippa je podvrgao kritičkom sudu sva područja ljudskog znanja kojima se ljudi toliko diče i to u knjizi *O nezvjesnosti i taštini znanosti / De incertitudine et vanitate scientiarum*. U antologiji je donijet izvod pod nazivom *Taština umijeća i znanosti / The Vanity of Arts and Sciences*. Prilog o Agrippi priredio je P. R. Blum.

Zahvaljujući humanistima i njihovim prijevodima antičkih filozofa, renesansa ponovno oživljava različite smjerove grčke filozofije. Možda je upravo zahvaljujući humanističkom interesu za sva područja koja potpadaju pod *studia*

humaniora bio naročito živ interes za stoicizam. Jedan od sljedbenika antičkog stoicizma u renesansni bio je i Jean Louis Vives koji je temeljne postavke stoicizma pokušao pomiriti s kršćanskim i humanističkim uvjerenjima, a čija su djela u engleskom prijevodu bila vrlo popularna među obrazovanom kršćanski orijentiranom populacijom.

Kao za njega reprezentativno djelo autori se u antologiji odlučuju za *Uvod u mudrost / Introduction in Wisdom*, a prilog njemu posvećen priredio je P. R. Blum.

Značajan dio filozofske literature nastale u razdoblju renesanse vezan je uz luteranizam. U okviru te tradicije urednicima se najzanimljivijim čini Philipp Melanchton koji u svojoj interpretaciji Aristotelova nauka o duši pokazuje, osim teološkog, i znanje iz različitih disciplina poput biologije, medicine i epistemologije. U ovoj antologiji autori objavljuju njegov spis *O razumskoj sposobnosti ili umu / Of Rational Ability, or Mind*. Prilog o Melanchtonu potpisuju Guenter Frank i Gregory Graybill.

Toj struji renesansnog mišljenja blizak je i Petrus Ramus koji je predavao na Pariškom sveučilištu i postavio temelje teorije metode, zalažući se za autonomnost ljudskog razuma i oslobađanje od autoriteta. U ovoj antologiji objavljen je njegov spis *Dijalektika / Dialectic*.

Autor teksta o njemu je R. Goulding.

Još jedan »obnavljač« Aristotelove filozofije u okviru renesansne misli bio je Bernardino Telesio u okviru aristoteličke tradicije poznat po svojoj naturalističkoj interpretaciji Aristotela. Tekst donijet u antologiji vezan je uz problem spoznaje i mudrosti pod naslovom *O umu i mudrosti / On Mind and Wisdom*. Prilog o Telesiju potpisuje P. R. Blum.

Suvremenik Telezije bio je Jacopo Zabarella koji je predavao na Padovanskom sveučilištu. Jedan je od onih koji su postavili temelje moderne znanstvene metode, a njegov rad znatno je utjecao i na Galileja. Tekst koji je po mnijenju urednika reprezentativan za Zabarellu objavljen u ovoj antologiji je *O uspostavljanju prirodne znanosti / On the Constitution of Natural Science*. Prilog o Zabarelli pripremio je Per Landgren.

U renesansi koja ponovno oživljava gotovo sve antičke filozofske smjerove, kao pobornik skepticizma istakao se Michel Montaigne. Njegovo su najpoznatije djelo, za koje urednici antologije ističu kako ga je gotovo nemoguće svrstati u bilo koji postojeći sustav mišljenja, *Ogledi / Essays*. Oživljavanje ove antičke filozofske tradicije doprinijelo je, prema urednicima, razvoju moderne epistemologije i vezano je uz utemeljenje znanosti u 17. i 18. stoljeću. U ovom zborniku tekstova renesansnih filozofa objavljen je u engleskom prijevodu već objavljen spis *O iskustvu / Of Experience*. Prilog o Montaigneu priredio je P. R. Blum.

Kasnorenesansni filozofi šesnaestog stoljeća ubiru plodove djela humanista a osobitu pažnju obraćaju na neke filozofske probleme koji dotad nisu bili u fokusu filozofa ili im je pristup bio drugačiji. Tako urednici u antologiju uvrštavaju Francesca Patrizija, točnije Cresanina Franu Petrića kao primarno antiaristotelovca, ali i kao filozofa koji je istaknuo značenje jezika kao ključnog faktora razumijevanja ljudskog svijeta. U ovoj antologiji donijet je tekst iz njegova djela napisanog na talijanskom jeziku *Deset dijaloga o povijesti / Dieci dialoghi della historia*, u antologiji pod naslovom *On History*. Petrić je naveden pod talijanskim imenom vjerojatno zato što je i tekst objavljen u antologiji pisan na talijanskom. Autor priloga o Frani Petriću je P. R. Blum.

Petrićeva suvremenika i jednog od najznačajnijih renesansnih filozofa, Giordana Brunu urednici karakteriziraju kao Kopernikova sljedbenika, ironično pripominjući kako je »navodno bio mučenik filozofske slobode«, aludirajući valjda na većinu prikaza Brune u povijestima filozofije, gdje ga se najčešće tako određuje.

I Bruno je običavao pisati uvode u svoje traktate u vidu pisama, pa se autori u antologiji odlučuju za uvod u jedno od njegovih najpoznatijih djela, *O beskonačnom, svemiru i svjetovima / Dell'infinito, universo e mondi*, pisan u toj formi pod engleskim naslovom *On the Infinite, Universe and Worlds*. Autor priloga o Brunu je P. R. Blum.

U djelima nekih autora koji kronološki pripadaju renesansni još uvijek dominantna struja mišljenja je srednjovjekovni skolasticizam. Kao primjer naveden je Francisco Suarez, u čijim je djelima ključna tema slobodna volja i odnos razuma i volje. U antologiji je objavljen izvod *O slobodi volje / On Free Will*. Prilog o Suarezu potpisuje Sydney Penner.

Posljednji prilog u antologiji posvećen je Tommasu Campanelli, a za ovu antologiju odabrani spis je *Duša, razum i tijelo / Soul, Intellect and Body* koji je prema urednicima reprezentativan za Campanellinu antropologiju, a u kojem dolazi do izražaja njegovo kolebanje između spiritualizma i naturalizma.

Na kraju urednici ove antologije ističu kako je jedan od kriterija pri izboru tekstova bio i slaba dostupnost tih tekstova čitateljima s engleskog govornog područja. U slučaju nekih tekstova radi se o re-izdanju starih prijevoda, u nekim slučajevima tekstovi su reprintirani s ponekim zahvatima urednika, no većina je tekstova za ovu antologiju prevedena na engleski po prvi puta. Jasno je dakle da će najveću korist od ove knjige imati čitatelji s engleskog govornog područja, naročito oni koje zanima renesansna filozofija.

Knjiga je, kako ističu sami urednici antologije, namijenjena prije svega onima koji se bave poviješću filozofije te studentima filozofije, napose onima koje zanima povijest renesansne filozofije. No nadaju se da će objavljeni tekstovi

zaintrigirati i povjesničare filozofije koji se bave filozofijom drugih razdoblja i koji možda nisu upućeni dovoljno u filozofiju 15. i 16. stoljeća. Temeljna je nakana urednika da knjiga posluži u nastavi renesansne filozofije.

Urednici su svjesni da će izbor filozofa i njihovih djela naići na prigovore, no nadaju se da će napose novim prijevodima neki tekstovi i filozofi obrađeni u antologiji postati pristupačnijima svima zainteresiranima.

U skladu s karakterom knjige je obim priloga posvećenih nekom filozofu. Namjera je očito bila da se čitateljima daju temeljne informacije o nekim značajnijim renesansnim filozofima, ali i kakav-takav uvid u njihove tekstove. Oskudnost komentara i bibliografija, pa i odabranih tekstova objavljenih uz svakog pojedinog filozofa (tako npr. Kuzančev *Compendium* obaseže svega 2 stranice, Telezijev *O umu mudrosti* tri stranice kao i Zabarellin tekst *O uspostavljanju prirodne znanosti*) urednici opravdavaju pomalo neuobičajenim obrazloženjem – strahom »da nove čitatelje ne preplaše količinom postojećeg znanja/učenosti« (»so that new readers are not scared away by the amount of existing scholarship«). Uz ovo bi se moglo postaviti pitanje: tekstovi iz kojeg razdoblja ili područja filozofije bi se uopće mogli objaviti bez toga straha.

Urednici na kraju napominju kako tekstovi u ovoj antologiji nadopunjuju neke starije antologije renesansne filozofije objavljene između 1948. i 1973. poput one E. Cassirera, P. O. Kristellera i J. H. Randalla, *The Renaissance Philosophy of Man, Selections in Translation*, objavljene u Chicagu 1948. te one L. A. Kennedyja, *Renaissance Philosophy: New Translations...* The Hague: Mouton, iz 1973.

U popisu suradnika donijeti su osnovni podaci o svakom od autora priloga objavljenih u antologiji.

Već u uvodnom dijelu antologije iznijeti stavovi o pristupu renesansnoj filozofiji u većini povijesti filozofije dovoljno govore o motivima nastajanja ove knjige i opravdanosti njena objavljivanja. Naročito u današnje vrijeme, u ovim za filozofiju »oskudnim vremenima« itekako je dobrodošla jedna knjiga o, u filozofskoj literaturi dosta oskudno zastupljenoj renesansnoj filozofiji koja će biti naročito korisna čitateljima engleskog govornog područja, jer će se po prvi puta moći upoznati s dosad na engleski jezik neprevedenim tekstovima nekih značajnih renesansnih filozofa.

Erna Banić-Pajnić

